

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2022.78038.1179>

مقاله پژوهشی-مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال بیستم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱، شماره پیاپی ۴۱

سناریوهای توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان در افق

۱۴۲۰

شیلان حیدرمنش (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران)

shillanheydarmanesh@yahoo.com

حمید صابری (استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران، نویسنده مسئول)

h_saberi@par.iaun.ac.ir

مهری اذانی (استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران)

mehri.azani@gmail.com

امیر گندمکار (دانشیار مرکز تحقیقات گردشگری، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران)

aagandomkar@gmail.com

صص: ۹۵-۱۲۷

چکیده

از اصلی‌ترین چالش‌های پایدار در بافت‌های ناکارآمد شهری، فقر اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و کالبدی-فضایی بیشتر ساکنین این بافت‌ها است. به‌کارگیری استراتژی توانمندسازی در مواجهه با فقر شهری یکی از راهکارهای پیش روی بسیاری از شهرها است. فقر بافت‌های ناکارآمد منعکس‌کننده کاستی‌ها و نارسایی‌های سیاست‌های دولت و بازار رسمی است و از عوامل عمده ناهنجاری در مناسبات شهری محسوب می‌شود. در پژوهش حاضر تلاش شده است با شناسایی

عوامل استراتژیک و کلیدی مؤثر، زمینه تهیه سناریوهای محتمل برای توانمندسازی فقر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان در افق ۱۴۲۰ فراهم آورده شود. داده‌های این پژوهش با روش ترکیبی مصاحبه با نخبگان و روش دلفی به دست آمده و طی دو مرحله عوامل اصلی مشخص، پالایش یا ترکیب شده‌اند. در نهایت، ۵۰ عامل و روند اصلی مشخص شد و از طریق پرسشنامه‌هایی، تأثیرات متقابل آن‌ها جمع‌آوری شد و با نرم‌افزار میک‌مک تحلیل شد. سرانجام ۱۵ عامل به‌عنوان پیشران‌های استراتژیک و کلیدی شناسایی شد. در مرحله بعد با ادغام روش ماتریس اثرات متقابل و نرم‌افزار سناریو ویزارد به شناسایی سناریوهای پیش روی توانمندکردن ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان پرداخته شد. پانزده سناریو از شدت بسیار زیاد در احتمال وقوع برخوردار بودند؛ به طوری که میزان امتیاز این ۱۵ سناریو بین ۱۷ تا ۲۵ بود. پس از صحت‌گذاری و اعتبارسنجی توسط خبرگان، چهار سناریوی فاجعه، در آستانه فاجعه، ایستا و سناریوی طلایی به دست آمد. سپس وضعیت هرکدام از سناریوها با توجه به شاخص‌های استخراج‌شده با مدل گرافیکی توسط نرم‌افزار GIS ترسیم شد. نتایج نشان می‌دهد، در تمامی سناریوهای یادشده وضعیت دو شاخصه عمده فساد و قیمت مسکن در تمام سناریوها به سمت افزایش پیش خواهند رفت. به نظر می‌رسد، حتی خوش‌بینانه‌ترین تحلیل‌ها نیز گونه‌ای از مدیریت در حوزه سیاسی-اقتصادی فارغ از فساد را در نفت شهر آبادان پیش‌بینی نمی‌کنند.

کلیدواژه‌ها: توانمندسازی، فقر، بافت ناکارآمد، آبادان.

۱. مقدمه

در حال حاضر بیش از نیمی از جمعیت در شهرها ساکن هستند که پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۵۰ جمعیت شهرنشین به ۶۶ درصد خواهد رسید و نزدیک به ۲.۵ میلیارد نفر دیگر به جمعیت شهری اضافه خواهند شد. این روند شهرنشینی باعث افزایش جمعیت شهرهایی می‌شود که از قبل منابع محدود دارند (احمد و همکاران، ۲۰۲۲، ص. ۵۲). بافت‌های ناکارآمد و تله فقر موجود در آن‌ها، سیستمی پیچیده با روابط و تعاملات مبهم هستند و به واسطه اثرهای سوء آن، جلوگیری از گسترش این پدیده، اجرای راهبرد توانمندسازی ساکنین را طلب

می‌کند. بانک جهانی در دهه ۱۹۸۰ رهیافت توانمندسازی را برای ساماندهی اسکان‌های غیررسمی مطرح کرد که جایگزین رویکردهای تخلیه، تخریب، دادن زمین و خدمات و بهسازی‌های کالبدی شد. این رویکردها با قرار دادن اجتماعات ساکن در این مناطق در جایگاه نیازمند، مانع از رشد و توسعه آن‌ها به شکلی درون‌زا شده است. (خیرالدین، ۱۴۰۰، ص. ۱۲). فقر شهری و گستره فضایی آن از موضوعات چالش‌برانگیزی است که در حال حاضر گریبان‌گیر بیشتر شهرهای ایران و به‌ویژه شهرهای نفتی است.

شهر صنعتی آبادان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهرهای جدید ایجادشده در قرن بیستم در ایران است که با پیش‌بینی پذیراشدن جمعیتی بالغ بر ۳۰۰ هزار نفر ایجاد شد. با ورود صنعت نفت در این شهر، پالایشگاه نفت بخش‌های اصلی بافت شهری آبادان را شکل داد. سرعت رشد شهر با افزایش ظرفیت پالایشگاه افزایش یافت. شکل‌گیری بی‌نظم و خودبه‌خودی بافت شهری در کنار محلات برنامه‌ریزی‌شده و طراحی‌شده شرکت نفت، سبب دوگانگی در کل بافت شهر چه از لحاظ فضای اجتماعی و چه از نظر مدیریتی شد و آسیب‌های فراوانی در سطوح مختلف اقتصادی، زیست‌محیطی، فرهنگی و اجتماعی به دنبال داشته است که در بیشتر زمینه‌ها این شهر با چالش‌های جدی و فراوان روبه‌رو است. با توجه به موقعیت ممتاز آبادان به لحاظ ژئوپلیتیک و نزدیکی به کشورهای عراق و کویت، مزیت‌های خدادادی، نخلستان‌ها، پالایشگاه، فرودگاه بین‌المللی، پتروشیمی، وجود رودخانه مهم و کشتی‌رانی و راه‌یابی به آب‌های آزاد بین‌المللی، اما این شهر از بیکاری، فقر و بافت ناکارآمد رنج می‌برد. در بافت ناکارآمد شهر آبادان، ساختمان‌های مخروبه، کوچه‌های آلوده، هوای آلوده ناشی از نزدیکی به پالایشگاه آبادان و معابر ناامن، رخسار مناطق سکونت را تشکیل می‌دهند که در این محدوده اقتصاد محلی تقریباً راکد است، نوسازی و تعمیرات جذائیتی ندارد، برخی از ساختمان‌های میراث دوره استعمار ناشی از نفت (ساخت انگلیسی‌ها) و میراث ویرانی‌های جنگ تحمیلی است و از لحاظ اوضاع اجتماعی، فرهنگی و زیرساخت‌های شهری در سطح پایین قرار دارد. همچنین این محلات از لحاظ وضعیت فضایی-کالبدی با مشکلات زیادی از جمله درآمد کم ساکنین، بیکاری فزاینده، کیفیت زیست‌محیطی پایین، استحکام نداشتن مصالح ساختمانی و... مواجه‌اند (مهندسین مشاور، ۱۳۸۹، ص. ۶۲۳)؛ بر همین اساس، با توجه

به مشکلات اجتماعی و اقتصادی حاضر در سطح محلات ناکارآمد شهر آبادان، لزوم توجه به مقوله توانمندسازی ضروری است.

شکل ۱. نقشه تحلیل فضایی فقر چندبعدی بافت ناکارآمد نفت شهر آبادان مأخذ: حیدرمنش و همکاران،

۱۴۰۱

براساس تقسیمات کالبدی شهر مشاور طرح آمایش شهر آبادان در سال ۱۳۹۰، آبادان از سه منطقه شهری، ۱۱ ناحیه و ۴۴ محله تشکیل شده است و حاوی ۴۴ محله شهری با مساحت ۵۲۳۵ هکتار و جمعیت ۱۹۵،۵۶۷ نفر است. بیست درصد مساحت شهری و ۴۰ درصد منظر عمومی شهر آبادان دربردارنده بافت ناکارآمد است و این شهرستان از این نظر در رده سوم استان قرار دارد که بیشتر از ۶۰ هزار نفر در این محلات زندگی می‌کنند (شهرداری آبادان، ۲۰۱۰، ص. ۲۲). شکل (۱) پهنه‌بندی فقر چندبعدی در بافت ناکارآمد شهر آبادان را نشان می‌دهد. پهنه‌های خیلی فقیر با رنگ قرمز مشخص شده‌اند که بیشتر در قسمت‌های غربی و شرقی شهر تمرکز دارند و ۱۱/۵۴ درصد از مساحت منطقه را در برمی‌گیرند. پهنه‌های فقیر که ۲۲/۶ درصد مساحت را در بر گرفته‌اند، با رنگ نارنجی مشخص شده‌اند که بیشتر در قسمت‌های شمالی (محله‌های سلیچ غربی، فیه، کوی ملت و شاه‌آباد)، غربی (محله‌های

احمدآباد و بریم) و شرقی (محلله‌های الوانیه و ذوالفقاری) شهر قرار دارند (حیدرمنش و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۱۸). این پژوهش درصدد پاسخ به سؤالات زیر است: ۱. سناریوهای محتمل برای توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد کدام‌اند؟ ۲. سناریوهای ممکن و مطلوب برای توانمندسازی ساکنین فقیر بافت ناکارآمد شهر آبادان با اتکا بر چه نوع بعد توانمندسازی خواهند بود؟

۲. پیشینه تحقیق

درباره سناریونگاری توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد پژوهشی انجام نشده و تنها پژوهش‌های مشابه بسیار کمی انجام گرفته‌اند؛ به‌ویژه ترسیم سناریوهای محتمل نهایی به‌دست‌آمده با استفاده از نقشه جغرافیایی (مدل گرافیکی) برای نخستین بار است که چه در موضوع پژوهش‌شده و چه در سایر موضوعات مختلف انجام می‌شود. در سال‌های اخیر، توانمندسازی با تأثیرپذیری از جریان‌های تغییر رویکرد در مبارزه با فقر در سطح بین‌الملل، در مراکز علمی ایران نیز مد نظر قرار گرفته و پژوهش‌های متعددی انجام شده‌اند که در ادامه به مرتبط‌ترین آن‌ها اشاره شده است.

در پژوهش ایان سی فیلاکاتی^۱ (۲۰۲۲) با عنوان «رشد اقتصادی و فقر آن در زامبیا ۲۰۰۶-۲۰۱۵: تا چه حد بوده است؟» درباره این واقعیت که میزان مزایای رشد اقتصادی به همه اقشار جامعه به‌ویژه اقشار فقیر سرازیر می‌شود، بحث شده است. بررسی‌های نظارتی و تجربی اندازه‌گیری رشد اقتصادی حامی فقرا در زامبیا در دوره ۲۰۰۶-۲۰۱۵ نشان داد، به‌رغم رشد اقتصادی مثبت در این دوره و کاهش آهسته نرخ فقر، فقرا در زامبیا در مقایسه با افراد غیرفقیر از چنین رشدی سود کمتری کسب کردند. ایکو پرستوو^۲ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «مدل ساده کاهش فقر در اندونزی» به دنبال تبیین تئوری و تجربی یک مدل ساده کاهش فقر شهری بود. این تحقیق یک مدل اثر ثابت و تکنیک‌های تحلیل مسیر را با استفاده از داده‌های پانل منطقه‌ای از ۳۵ منطقه و شهر در سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۲۰ در جاوه مرکزی، اندونزی اعمال کرده

1. Ian C Filacati

2. Echo Prestvo

است. نتایج نشان داد، اینکه نظریه کینزی بیان می‌کند بیکاری باعث فقر می‌شود، معتبر و مرتبط است؛ درحالی‌که بیانیه رشد اقتصادی که مؤثرترین جنبه در کاهش فقر است، کاملاً درست نیست. عبدالرحمن قاس (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای کیفی با عنوان «تقویت فقر به سمت توسعه پایدار: مطالعه موردی رویکرد گروهی خودیاری در سومالی (نمونه مورد مطالعه: گروه خودیاری شگا)» هدف پژوهش را بررسی تأثیر گروه‌های خودیاری در رسیدن به توسعه پایدار ذکر کرد؛ اینکه تشکیل گروه خودیاری به اسم شگا^۱ که به‌نوعی جنبش توسعه‌محور است، چگونه در دستیابی به رشد اقتصادی فراگیر کمک می‌کند. نتایج نشان داد، شگا از طریق ایجاد جوامعی با وابستگی متقابل و اعتماد متقابل که یک شبکه ایمن اجتماعی ایجاد کرده و از فرایندهای اقتصادی از طریق وام، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری‌های احتمالی در میان اعضای شگا پشتیبانی می‌کند، اعضای خود را از نظر اجتماعی و اقتصادی توانمند می‌کند. عیسی‌زاده و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «توانمندسازی محلات دارای فقر شهری، منطقه ۱۹ شهرداری تهران» با استفاده از مدل کمی سطح‌بندی ویکور، نرم‌افزار ArcGIS و مدل QSPM در تعیین راهبردها به این نتیجه رسیدند که فقر شهری در محله‌های حاشیه‌تمرکز یافته است. خان‌محمدی و همکاران (۱۴۰۰) به تدوین سناریوهای آینده اسکان غیررسمی حریم جنوبی تهران با روش تحلیلی-اکتشافی با نرم‌افزارهای میک‌مک و سناریو ویزارد پرداختند. نتایج نشان داد، اسکان غیررسمی در تهران و حریم آن از تغییرات و سیاست‌گذاری‌های کلان‌کشوری تأثیر گرفته است. ایمانپور و همکاران (۱۴۰۰) پژوهشی درباره تحلیل سناریوهای اسکان غیررسمی در شهرهای شمال شرق ایران (شهر بجنورد) با روش کیفی و نرم‌افزار میک‌مک^۲ انجام دادند. بر پایه روش تحلیل اثرات متقاطع و ارائه سناریوهایی با استفاده از نرم‌افزار سناریو ویزارد، در مجموع شش عامل شامل رشد جمعیت، تداوم مهاجرت به شهرها، دسترسی به مراکز مهم، وجود مزیت‌های محله برای مهاجرین کم‌درآمد از قبیل ارزان بودن زمین، وجود جاده اصلی، بیکاری و ضعف مدیریت شهری به‌عنوان پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار انتخاب شدند.

1. SHGA

2. Micmac

۳. روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش براساس هدف توسعه‌ای-کاربردی، از لحاظ روش گردآوری پیمایشی، برمبنای ماهیت داده از نوع کیفی و براساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی-اکتشافی است که با استفاده از مدل‌های کمی و کیفی انجام شده است. اطلاعات موردنیاز با ابزارهای مصاحبه و پرسشنامه جمع‌آوری شده است. طی مصاحبه‌ای که با مشارکت ۱۰ نفر از کارشناسان ارشد و مدیران شهری صورت گرفت، برخی روندها و رویدادهای کلیدی مؤثر شناسایی شدند. در مرحله بعد از اعضای جامعه آماری طی فرایند دومرحله‌ای دلفی خواسته شد تا روندهای مؤثر بر آینده توانمندسازی فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد شهر آبادان تا افق ۱۴۲۰ را بیان کنند. در این مرحله با استفاده از پرسشنامه باز به شناسایی روندهای مؤثر بر آینده توانمندسازی فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد شهر آبادان اقدام شد. در مرحله دوم، میزان موافقت صاحب‌نظران (۶۴ نفر از اعضای جامعه آماری) نسبت به متغیرهای استخراج شده با استفاده از پرسشنامه پنج طیفی لیکرت مورد ارزیابی قرار گرفت. معیارهای انتخاب خبرگان عبارت بود از تسلط نظری، تجربه عملی، تمایل و توانایی مشارکت در پژوهش و دسترسی. متغیرهای استخراج‌شده با استفاده از پرسشنامه پنج طیفی لیکرت ارزیابی شدند. در ادامه به‌منظور بررسی و تأیید یا رد روندهای استخراج‌شده در دور دوم، از آزمون فرض استفاده شد تا مشخص شود آزمون پارامتری استفاده شود یا ناپارامتری. در همین راستا، ابتدا آزمون نرمالیته کولموگروف-اسمیرنوف انجام شد. براساس نتیجه آزمون با توجه به اینکه مقدار معناداری (Sig) تمامی عوامل بزرگ‌تر از ۰/۰۵ بود. بنابراین توزیع همه عوامل غیرنرمال بود؛ و از آزمون‌های ناپارامتری استفاده شد؛ ازاین‌رو برای تعیین روندهای مؤثر بر آینده توانمندسازی فقر بافت‌های ناکارآمد شهر آبادان از آزمون ناپارامتری نسبت استفاده شد. در دور دوم بیش از ۵۰ درصد اعضا، روندهای مدنظر برای شناسایی عوامل مؤثر بر آینده توانمندسازی فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد شهری در شهر آبادان در افق ۱۴۲۰ را که دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳ بودند، در میان عوامل مدنظر خود برگزیدند. ضریب همابستگی کندال برای پاسخ‌های اعضا درباره ترتیب عوامل در دور دوم، ۰.۶۲۹ بود. با توجه به اینکه تعداد اعضای نمونه بیش از ده نفر بود، این میزان از ضریب کندال کاملاً معنادار به حساب

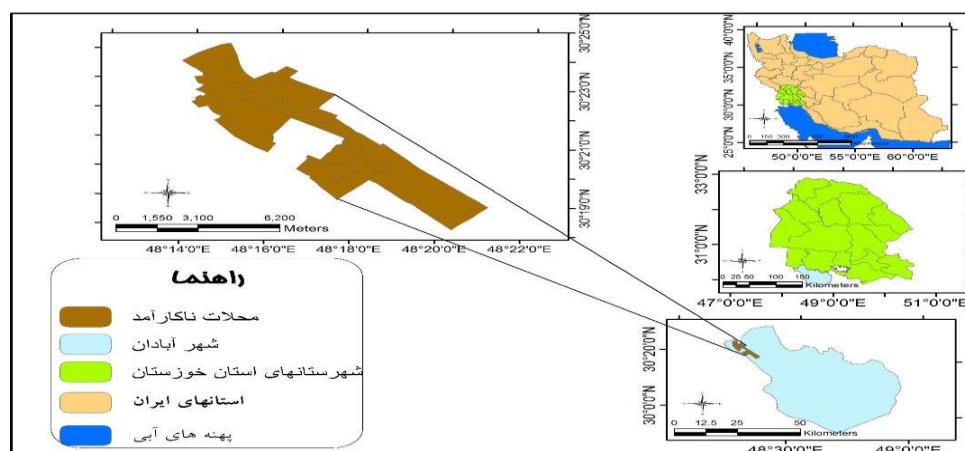
می‌آید. ضریب هماهنگی کندال برای ترتیب روندهای مؤثر بر آینده توانمندسازی فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد شهری در شهر آبادان، در دور دوم در مقایسه با دور اول فقط ۴۹ درصد افزایش یافت که این ضریب یا میزان اتفاق نظر میان اعضای نمونه آماری در میان دو دور متوالی، رشد چشمگیری داشت. در این تحلیل، دو نوع اثر مستقیم و غیرمستقیم از هم تفکیک می‌شوند و آثار مستقیم از نتیجه تحلیل تأثیرات عوامل بر یکدیگر به دست می‌آید و آثار غیرمستقیم از طریق توان‌های ۴، ۳، ۲ و... عوامل محاسبه می‌شود. با توجه به نتایج دور دوم دلفی که نشان می‌دهد درباره ۵۰ روند انتخاب شده میزان موافقت خبرگان بیشتر از ۵۰ درصد است و نتایج دوره‌های دوگانه اجرای روش دلفی در پژوهش که نشان می‌دهد اتفاق نظر میان اعضای نمونه آماری حاصل شده است و می‌توان به تکرار دورها پایان داد، با تحلیل‌های میک‌مک و استخراج عوامل اصلی می‌توان روابط بین متغیرها را نیز بررسی کرد و به تهیه سناریوهای آینده پرداخت. برخی عوامل کلیدی که با همدیگر ارتباط‌های تقویت‌کننده یا تضعیف‌کننده دارند، در کنار یکدیگر سناریوی خاصی را به وجود می‌آورند. این وضعیت با تغییرات اندک در سایر ویژگی‌های هر یک از عوامل کلیدی، به شکل‌گیری سناریوهای جدید می‌انجامد که میزان و تعداد آن‌ها به درجه تغییرات هر یک از عوامل اصلی در آینده بستگی دارد (وایمر^۱، ولفانگ^۲، ۲۰۰۶).

در پژوهش حاضر از روش تحلیل ساختاری برای استخراج عوامل کلیدی و از روش تحلیل بالانس اثرات متقابل برای سناریونویسی استفاده شد. ابزار تحلیل ساختاری، نرم‌افزار میک‌مک و ابزار تحلیل بالانس اثرات متقابل، نرم‌افزار سناریو ویزارد است. سپس برای تجسم بهتر سناریوهای محتمل و درک بهتر سیستم، مدل کارتوگرافی (نقشه) تحقق سناریوهای افق ۱۴۲۰ توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان تولید شد. برای این کار با توجه به روند وضعیت مطلوب، نامطلوب و ایستای سناریوها و پیش‌بینی درصد و وزن هر کدام از شاخص‌ها، در هر سناریو توسط ۳۵ نفر از خبرگان در گرایش‌های مختلف برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی، آینده‌پژوهی و جغرافیای شهری امتیازدهی انجام گرفت و

1 . Weimer

2 . Wolfgang

تلفیقی از داده‌های مکانی و داده‌های توصیفی در لایه‌های اطلاعاتی موجود اعمال شد. سناریوهای توانمندسازی فقر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان حاوی ویژگی‌های جغرافیایی هستند یا در فضای جغرافیایی قرار می‌گیرند و تولید یا محقق می‌شوند؛ بنابراین مدل گرافیکی نقش محوری در تجسم سناریوها برای برنامه‌ریزی‌های بلندمدت دارد. تجسم سناریوها اغلب و به‌طور مؤثر برای برقراری ارتباط و ارائه اطلاعات استفاده می‌شود. مدل گرافیکی نتایج سناریوها با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و ترسیم نقشه پهنه‌بندی در برنامه‌ریزی برای توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان - ایجاد بینش و دانش جدید- است که طراحی سناریوها را به ابزار ضروری تبدیل می‌کند و تولید مدل گرافیکی را برای درک سناریوهای استراتژیک آینده حیاتی می‌کند. اگرچه تجسم سناریوها چالش‌های متعددی دارد، متخصصان انسانی می‌توانند از تجسم به‌طور کلی، و نقشه‌برداری به‌طور خاص، با کمک رابط‌ها و نرم‌افزارهای طراحی شده برای این منظور، برای کاوش و تحلیل مؤثر آینده‌نگاری به روش توسعه سناریو استفاده کنند.

شکل ۲. موقعیت محلات ناکارآمد شهر آبادان

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۱

۱.۳. معرفی بستر پژوهش

شهر آبادان به مرکزیت شهرستان آبادان در مختصات جغرافیایی ۴۸ درجه و ۲۱ دقیقه تا ۱۳ دقیقه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۲۰ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی و در

ارتفاع ۱ تا ۳ متری از سطح دریا واقع شده است. مساحت شهر ۵۳۲۵ هکتار است (شیرازی، ۱۳۹۰، ص. ۹۰) محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، محلات ناکارآمد (فرسوده) شهر آبادان است. بافت فرسوده شهر آبادان که در این پژوهش به عنوان بافت ناکارآمد بیان می‌شود، براساس تقسیمات شهرداری شهر آبادان دارای ۳۳ محله است.

۴. مبانی نظری تحقیق

۴.۱. مفهوم توانمندسازی

واژه توانمندسازی^۱ به معنای دادن قدرت یا اختیار به شخصی برای انجام عملی است و بر توانمندسازی فردی دلالت دارد. این واژه اولین بار در سال ۱۷۸۸ میلادی کاربرد داشت (شاطریان و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۰). در گفتمان توسعه، مفهوم توانمندسازی بازگویی رویکرد توسعه‌ای پایین به بالا و توسعه درون‌زا است. (زاهدی، ۱۳۸۸، ص. ۴۶). از راه این فرایند، افراد جامعه از نیازها و خواسته‌های خود آگاه هستند، نوعی اعتماد به نفس و خوداتکایی برای برطرف کردن نیازها دارند و براساس آن از توانایی لازم برای تحقق اهداف خود برخوردار می‌شوند (صالحی و خدایی، ۱۳۹۰، ص ۱۲). این تعاریف در ارزش‌ها و باورهای نظام‌های محلی نهفته هستند. توانمندسازی یک ارزش ذاتی^۲ است که ارزش ابزاری^۳ نیز دارد؛ در نتیجه این مفهوم به معنای کنترل بر منابع و تصمیم‌ها است. آزادی فقرا، به شدت از طریق نبود امکان ابراز نظر و بی‌قدرتی، به‌ویژه از سوی دولت‌ها و بازارها تهدید می‌شود (بانک جهانی، ۱۳۹۴). چن^۴ (۲۰۰۴) توانمندی را با تحول در منابع، برداشتها و روابط قدرت مشخص می‌کند (شادی‌طلب و همکاران، ۱۳۸۴). رابرت چمبرز در بحث تله محرومیت، با بررسی خانواده‌های فقیر و محیط اطراف آن‌ها دریافت که یک دسته موانع به هم گره می‌خورند و باعث تشدید فقر در جامعه می‌شوند که توانمندسازی در جهت نابودی این تله است.

-
1. Empowerment
 2. Intrinsic value
 3. Instrumental value
 4. Chen

جدول ۱. نظریه‌های توانمندسازی در یک نگاه

مأخذ: معیدفر، ۱۳۹۴

نظریه‌پردازان	معیارها	ابعاد	دیدگاه‌ها	
فوی ^۱ (۱۹۹۷)، بلانچارد ^۲ و همکاران (۱۹۹۶)، شول ^۳ (۱۹۹۳)	تفویض قدرت به زیردستان	قدرتمند کردن افراد	مکانیکی	
کانگر ^۴ و کاتانگو ^۵ (۱۹۹۸)	احساس خودکارآمدگی (شایستگی)	افزایش انگیزه	انگیزشی	ارگانیکی
توماس و ولتهوس ^۶ (۱۹۹۰) اسپریتزر ^۷ (۱۹۹۵)	احساس شایستگی احساس معنادار بودن احساس مؤثر بودن احساس آزادی عمل	افزایش انگیزش	شناختی	
وتن و کمرون ^۸ (۱۹۹۸)	احساس اعتماد	درونی		

مرور تعاریف و نظریه‌های توانمندسازی نشان می‌دهد، توانمندسازی بر مسائل دستیابی به قدرت و توانمندی و کنترل بر تصمیم‌ها و منابعی تأکید دارد که نقش تعیین‌کننده بر زندگی افراد فقیر دارند. دولت‌ها و بازارها می‌توانند حامی یا دشمن فقرا باشند. دولت‌های فاسد و بازارهای ناشفاف، دشمنان فقرا هستند (نارایان^۹ و همکاران، ۲۰۰۰)؛ بنابراین سالم‌سازی دولت و بازار بزرگ‌ترین خدمتی است که می‌توان برای کاهش فقر تصور کرد. سالم‌سازی دولت، پروژه‌ای است که درک آن بسیار ساده است. دولت‌هایی که در توانمندسازی فقرا مصمم هستند، به اصلاح نظام‌های اجرایی و قضایی خود دست زده‌اند. کلید و نقطه شروع این اصلاحات، اراده دولت برای تغییر است و به نظر می‌رسد، اگر سیاست‌مداران برای کاهش فساد عزم خود را جزم کرده باشند، ادامه راه روشن است.

- 1 . foi
- 2 . Blanchard
- 3 . Shawl
- 4 . Conger
- 5 . Katango
- 6 . Thomas and Wolthaus
- 7 . spritzer
- 8 . Veton and Cameron
- 9 . Narayan

شفاف‌سازی بودجه، پیاده‌سازی دولت الکترونیک، تقویت نظارت مردمی و... بخشی از سیاست‌های سالم‌سازی دولت‌ها هستند که کم و بیش در کشورهای مختلف آزمایش شده و پاسخ داده‌اند. طراحی بازاری که حامی فقرا باشد، به لحاظ مفهومی و عملی پیچیده است. فقرا نمی‌توانند مانند رقبای خود از نظام بانکی تسهیلات بگیرند؛ زیرا دارایی آن‌ها فاقد ثبت رسمی است یا آنکه اساساً دارایی چشمگیری برای وثیقه گذاشتن ندارند. فقرا نمی‌توانند محصولات خود را به بازارهای دور یا بازارهایی عرضه کنند که کالاهای آن‌ها را به قیمت مناسب خریداری می‌کنند. تولیدکنندگان فقیر در برابر تأمین‌کنندگان مواد واسطه‌ای قدرت چانه‌زنی ندارند و به علت کوچک بودن نمی‌توانند مهارت فنی نیروی انسانی خود را ارتقاء بخشند و آن‌ها را متناسب با تحولات فناوری آموزش دهند؛ از این رو در چنین وضعیتی فقرا از بازار حذف می‌شوند (بانک جهانی، ۱۳۸۱، ص. ۱۲۳). سیاست اصلی دولت‌ها از جمله دولت ایران برای جلوگیری از حذف فقرا، پرداخت یارانه به اشکال مختلف است که چندان موفقیت‌آمیز نبوده است. دولت با همکاری فقرا یا جامعه هدف، نهادهایی را طراحی کند که فقرا بتوانند در صحنه رقابت بدرخشند یا حداقل حذف نشوند و به درآمد و مزیتی پایدار دست یابند، اما باید تأکید کرد که توانمندسازی، به‌ویژه توانمندسازی افراد فقیر به‌جای یک واقعیت - به‌عنوان یک آرمان در بیشتر کشورهای در حال توسعه همچنان مطرح است. مطالعات درباره رساندن صدای فقرا که در ۶۰ کشور انجام شد، نشان داده است که به‌رغم تفاوت‌های فاحش اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در این کشورها، توانایی نداشتن و نارسایی صدای اقشار فقیر از مهم‌ترین ویژگی‌های مشترک در این کشورهاست (اسجابلوم^۱ و همکاران، ۲۰۰۱)؛ بنابراین اتخاذ تدابیر مناسب برای ارتقای توانمندی یکی از چالش‌های اساسی فراروی کشورهای در حال توسعه است. این مسئله چالش اخلاقی و چالش عملی سخت است. کاهش ناتوانی و استیصال افراد فقیر و آزاد کردن انرژی مردم برای نقش‌آفرینی بیشتر در جامعه از طریق توانمندسازی، دوروی یک سکه هستند که نه تنها درون‌دادها و موتور محرکه اصلی توسعه اثربخش قلمداد

1. Sjoblom

می‌شوند، بلکه معیاری هستند که تلاش‌های توسعه در قرن بیست و یکم براساس آن قضاوت خواهد شد (نارایان و همکاران، ۱۹۹۹).

۲.۴. بافت‌های ناکارآمد شهری

بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری بخش درخور توجهی از سطح شهرهای کشور را تشکیل می‌دهند. این بافت‌ها از یک سو از طیف گسترده مشکلات کالبدی، عملکردی، ترافیکی و زیست‌محیطی رنج می‌برند و از سوی دیگر مهم‌ترین ظرفیت شهرها برای استفاده از زمین برای اسکان جمعیت، تأمین فضاهای باز خدماتی و نیز بهبود زیست‌محیطی محسوب می‌شوند. همچنین مشکلات کالبدی که بافت‌های قدیمی با آن روبه‌رو هستند، فرسودگی شدید بناها، مشکلات مربوط به شبکه معابر نامنظم و ناکافی در بافت، تراکم و پیوستگی اجزای بافت، مسائل و مشکلات مربوط به تیپ و نوع بناهای مسکونی، مسائل ناشی از مصالح به‌کاررفته، نحوه مرمت بناها و کمبود خدمات و تأسیسات و تسهیلات شهری و زیربنایی و... هستند که بافت قدیمی شهرها را در پاسخگویی به نیازهای امروزی زندگی دچار نارسایی‌های کرده است (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴، ص. ۱۲۳). بافت ناکارآمد شهری به عرصه‌هایی از محدوده قانونی شهرها گفته می‌شود که به دلیل فرسودگی کالبدی، برخوردار نامناسب از دسترسی سواره، تأسیسات، خدمات و زیرساخت‌های شهری آسیب‌پذیرند و ارزش مکانی، محیطی، و اقتصادی کم دارند (پوراحمد و کلانتری، ۱۳۸۴، صص. ۳۰-۳۱)

۵. یافته‌های تحقیق

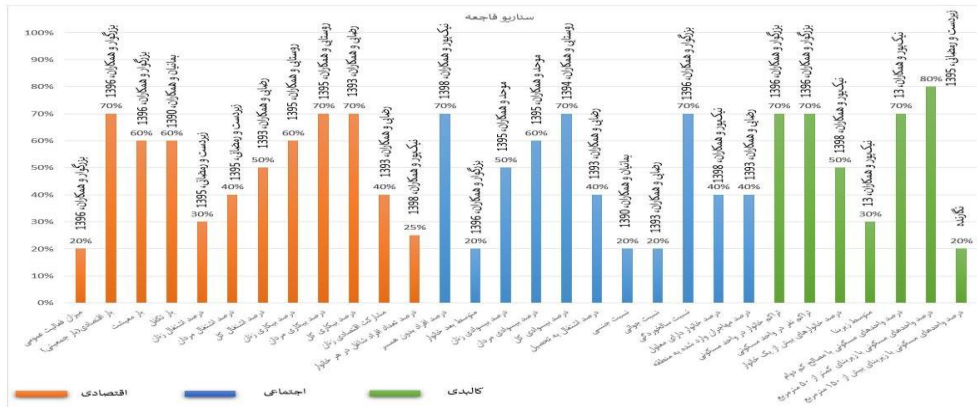
شناخت پیشران‌های استراتژیک، یکی از مهم‌ترین مراحل برنامه ریزی برپایه سناریو است؛ بر این اساس، به‌منظور آشنایی ابتدا اسناد بالادستی و مطالعات در زمینه پژوهش مطالعه شد و عوامل مهم اثرگذار شناسایی شد. سپس طی مصاحبه‌ای که با مشارکت ۱۲ نفر از کارشناسان ارشد در سازمان‌های شهری آبادان انجام شد، روندها و رویدادهای کلیدی مؤثر دیگری نیز شناسایی شدند. پس از آن، طی یک مطالعه و تحلیل کیفی که با مشارکت ۶۴ نفر از اساتید دانشگاه‌های کشور، متخصصان اقتصادی و مدیریت شهری، مهندسان شهرسازی و کارشناسان صاحب‌نظر انجام شد، از مجموع گزاره‌های ذکرشده درباره رویدادها و روندهای مؤثر، در

مرحله نخست، ۱۸۰ عامل را در مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، مدیریتی و کلان‌روندها دسته‌بندی کردند. سپس در دلفی مرحله اول و مرحله دوم، عوامل مشابه را با هم ترکیب کردند و عوامل غیرمؤثر حذف شدند و در نهایت، ۵۰ عامل به‌عنوان عوامل مهم و روندهای مؤثر شناسایی شدند و با استفاده از تحلیل ساختاری ۶ عامل به‌عنوان پیشران‌های استراتژیک و ۹ متغیر به‌عنوان پیشران کلیدی شناسایی شدند. در نمودارهای زیر شاخص‌های استفاده‌شده و درصد هرکدام از این شاخص‌ها در نتیجه وزن‌دهی خبرگان با استفاده از روش فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی^۱ انجام گرفته است. در واقع، با ارائه درصد شاخص‌ها در وضعیت موجود بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان، روند و قالب هرکدام از سناریو در افق بیست‌ساله به خبرگان پژوهش، وزن‌دهی و مقایسه‌های زوجی انجام شده است. در نهایت، درصد هرکدام از شاخص‌های سه مؤلفه اقتصادی، اجتماعی، کالبدی مشخص شده است.

جدول ۲. شاخص‌های استفاده‌شده در تحلیل فضایی نقشه سناریوها

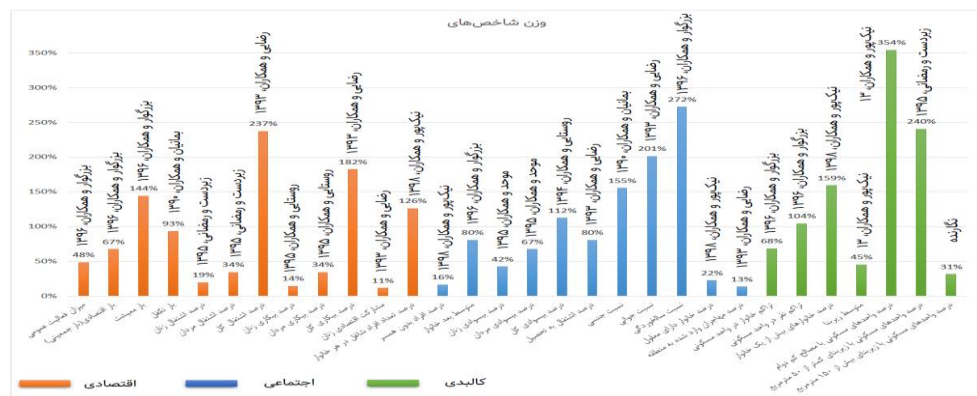
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
عوامل اجتماعی	درصد افراد بدون همسر - متوسط بعد خانوار - درصد بی‌سوادی زنان - درصد بی‌سوادی مردان - درصد بی‌سوادی کل - درصد اشتغال به تحصیل - نسبت جنسی - نسبت جوانی - نسبت سالخوردگی - درصد خانوار دارای معلول - درصد مهاجران وارد شده به منطقه
عوامل اقتصادی	میزان فعالیت عمومی - بار اقتصادی (بار جمعیتی) - بار معیشت - بارتکفل - درصد اشتغال زنان - درصد اشتغال مردان - درصد اشتغال کل - درصد بیکاری زنان - درصد بیکاری مردان - درصد بیکاری کل - مشارکت اقتصادی زنان - درصد تعداد افراد شاغل در هر خانوار
عوامل کالبدی	تراکم خانوار در واحد مسکونی - تراکم نفر در واحد مسکونی - درصد خانوارهای بیش از یک خانوار - متوسط زیربنا - درصد واحدهای مسکونی با مصالح کم‌دوام - درصد واحدهای مسکونی با زیربنای کمتر از ۵۰ مترمربع - درصد واحدهای مسکونی با زیربنای بیش از ۱۵۰ مترمربع

شکل ۳. نمودار وزن شاخص‌های استفاده‌شده در نقشه سناریوی فاجعه

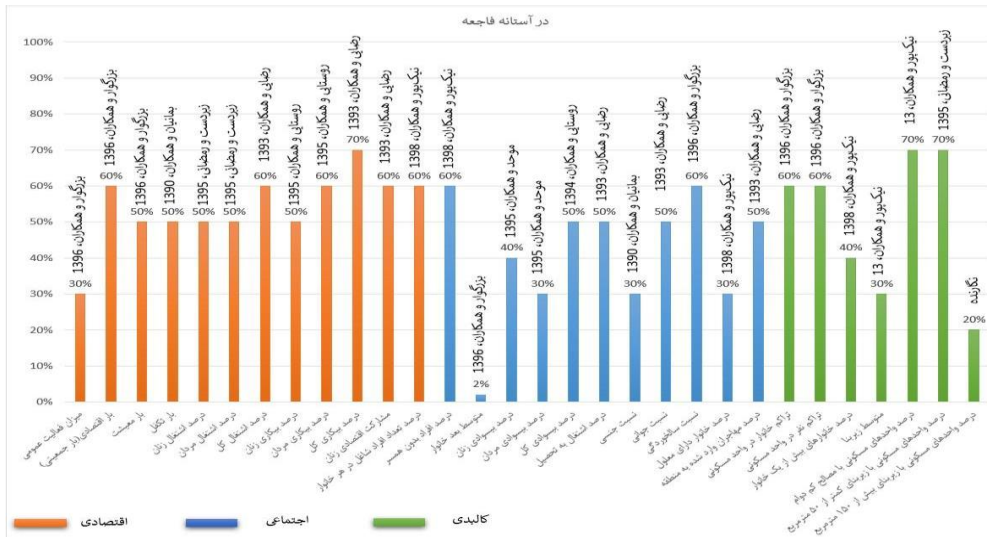
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

شکل ۴. نمودار شاخص‌های استفاده‌شده در نقشه سناریوی ایستا (وضعیت موجود)

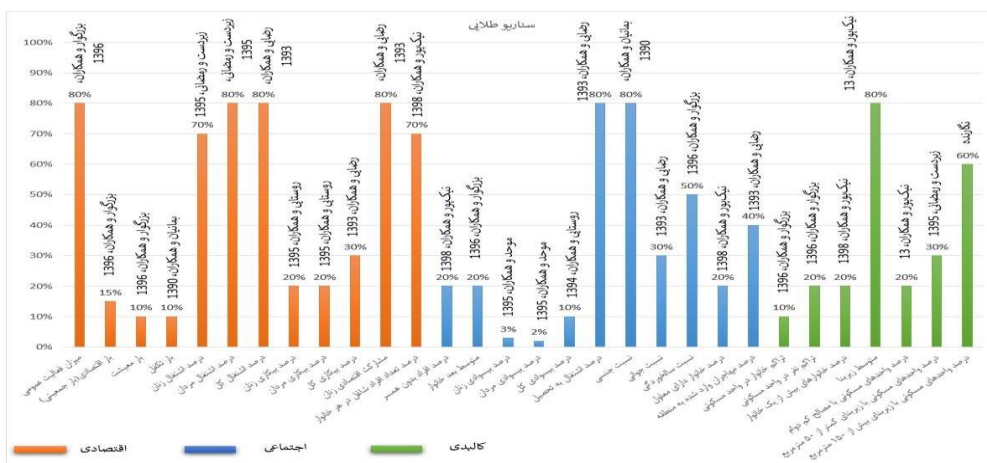
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

متغیرهای ناحیه ۱ شبکه مختصات، پیشران‌های استراتژیک هستند؛ زیرا هم قابلیت کنترل توسط سیستم مدیریتی را دارند و هم بر سیستم تأثیرگذاری قابل قبول دارند. هرچه از ابتدای ناحیه ۳ به سمت انتهای ناحیه ۱ شبکه مختصات نزدیک‌تر می‌شویم، بر میزان اهمیت و استراتژیک بودن پیشران افزوده می‌شود. این پیشران‌های استراتژیک در این پژوهش عبارت‌اند از: ارتقای سرمایه انسانی فقرا (بهداشت، آموزش، تغذیه)، نهادینه‌سازی مشارکت اجتماعی، تدوین راهبردهای ملی کاهش فقر شهری، کاهش تورم، کاهش فساد، سرمایه‌گذاری دولت در کاهش فقر و سرمایه‌گذاری در حوزه مسکن.

شکل ۵. نمودار شاخص‌های استفاده‌شده در نقشه سناریوی در آستانه فاجعه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

شکل ۶. نمودار شاخص‌های استفاده‌شده در نقشه سناریوی طلایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

جدول ۳. عوامل کلیدی تأثیرگذار (مستقیم و غیرمستقیم)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

رتبه	عوامل کلیدی (تأثیرات غیرمستقیم)	رتبه	اختصار	عوامل کلیدی (تأثیرات مستقیم)
۸۳۷۰۶۶	تدوین راهبردهای ملی کاهش فقر شهری	۱ (۱۲۳)	C.N.S	تدوین راهبردهای ملی کاهش فقر شهری (استراتژیک)
۷۹۵۳۵۲	ارتقای سرمایه انسانی فقرا (بهداشت، آموزش، تغذیه)	۲ (۱۲۳)	H.CAP	ارتقای سرمایه انسانی فقرا (بهداشت، آموزش، تغذیه) (استراتژیک)
۸۶۱۲۹۸	کاهش تورم	۳ (۱۲۰)	R.INFLA	کاهش تورم (استراتژیک)
۸۳۷۰۶۶	نهادینه‌سازی مشارکت اجتماعی	۴ (۱۱۹)	I.S.P	نهادینه‌سازی مشارکت اجتماعی (استراتژیک)
۸۲۹۹۹۴	سرمایه‌گذاری در حوزه مسکن	۵ (۱۱۸)	H.IN	سرمایه‌گذاری در حوزه مسکن (استراتژیک)
۸۲۲۵۱۲	بهبود فضای کسب‌وکار	۶ (۱۱۵)	COVER.IN	سرمایه‌گذاری دولت در کاهش فقر شهری (استراتژیک)
۸۰۹۲۸۵	سرمایه‌گذاری دولت در کاهش فقر شهری	۷ (۱۱۳)	IMP.BUS	بهبود فضای کسب‌وکار
۷۷۵۰۴۵	حکمرانی خوب شهری	۸ (۱۱۰)	G.RUL	حکمرانی خوب شهری
۷۶۲۹۱۸	کاهش فساد	۹ (۱۰۶)	R.PLOY	کاهش بیکاری
۷۶۱۶۹۳	کاهش بیکاری	۹ (۱۰۶)	RE.CORR	کاهش فساد
۷۳۸۴۱۴	الگوی غالب اشتغال در آینده	۱۰ (۱۰۳)	D.P.F	الگوی غالب اشتغال در آینده
۷۲۴۹۰۱	توسعه منطقه آزاد اروند	۱۱ (۹۸)	Ar.d	توسعه منطقه آزاد اروند
۶۸۹۵۳۵	رونق و توانمندسازی بخش تعاون	۱۲ (۹۴)	PRO.COOP	رونق و توانمندسازی بخش تعاون
۶۴۴۳۶۸	قیمت مسکن	۱۲ (۸۵)	I.CAPA	شفاف‌شدن سیاست‌های کلان اقتصادی در پی افزایش مشارکت اجتماعی
۶۸۹۵۳۵	شفاف‌شدن سیاست‌های کلان اقتصادی در پی افزایش مشارکت اجتماعی	۱۲ (۸۸)	H.pric	قیمت مسکن

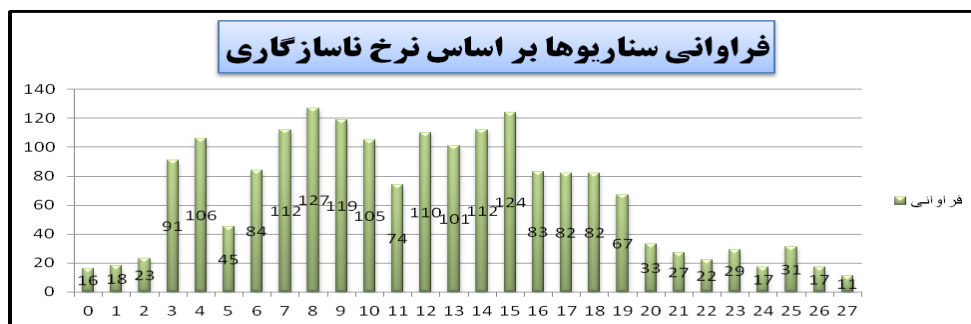
جدول ۴. عوامل استراتژیک و کلیدی و وضعیت‌های احتمالی آنها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

اختصار	وضعیت	شرح حالت‌های احتمالی	پیشران‌های استراتژیک و کلیدی
A1	فاجعه	ارتقا نیافتن سرمایه انسانی	ارتقای سرمایه انسانی فقرا (بهداشت، آموزش، تغذیه)
A2	میانه	ادامه روند فعلی	
A3	مطلوب	ارتقای سرمایه انسانی	
B1	فاجعه	کاهش	نهادینه‌سازی مشارکت اجتماعی
B2	میانه	ادامه روند فعلی	
B3	مطلوب	گسترش	
C1	فاجعه	تدوین نشدن	تدوین راهبردهای ملی کاهش فقر شهری
C2	میانه	ادامه روند فعلی	
C3	مطلوب	تدوین	
D1	فاجعه	افول فضای کسب‌وکار	فضای کسب‌وکار
D2	میانه	ادامه روند فعلی	
D3	مطلوب	بهبود فضای کسب‌وکار	
E1	فاجعه	افزایش	تورم
E2	میانه	ادامه روند فعلی	
E3	مطلوب	کاهش	
F1	فاجعه	کاهش	سرمایه‌گذاری دولت برای کاهش فقر
F2	میانه	ادامه روند فعلی	
F3	مطلوب	افزایش	
G1	فاجعه	توسعه نیافتن	منطقه آزاد اروند
G2	میانه	ادامه روند فعلی	
G3	مطلوب	توسعه	
H1	فاجعه	افزایش	فساد
H2	میانه	ادامه روند فعلی	
H3	مطلوب	کاهش	
I1	فاجعه	کاهش	سرمایه‌گذاری در حوزه مسکن
I2	میانه	ادامه روند فعلی	
I3	مطلوب	افزایش	
J1	فاجعه	حکمرانی بد	حکمرانی شهری

۱.۵. تحلیل سناریوهای محتمل

از میان سناریوهای استخراج شده، ۱۵ سناریو از شدت بسیار زیاد در احتمال وقوع برخوردار هستند؛ به طوری که میزان امتیاز این ۱۵ سناریو بین ۱۷ تا ۲۵ است. لزوماً سناریوهای محتمل ترکیبی از شرایط بحرانی و مطلوب نیست؛ بلکه نتایج به داده‌هایی بستگی دارد که در پرسشنامه در مورد شرایط آتی توانمندسازی فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد شهری آبادان تکمیل می‌شود و این احتمال نیز وجود دارد که تمام سناریوهای محتمل همگی از شرایط مطلوب یا بحرانی یا میانه‌ای از آنها باش

شکل ۸. تعداد سناریوها بر اساس میزان ناسازگاری

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۲.۵. گزینش سناریوهای منتخب

در این پژوهش، سناریوهای با ناسازگاری «صفر» به عنوان سناریوهای قوی گزارش و سناریوهای با ناسازگاری «یک» به عنوان سناریوهای باورکردنی و سناریوهای با ناسازگاری «دو» به عنوان سناریوهای ممکن (ضعیف) گزارش شده است. در این سناریوها یک یا دو توصیفگر سازگاری درونی ندارد، اما هنوز باورکردنی به نظر می‌رسد. این سناریوها با هدف نشان دادن گشودگی سناریوهای باورکردنی و ممکن آینده گزارش شده‌اند، اما در تفسیر و استفاده از آنها باید با احتیاط عمل کرد. پس از صحنه‌گذاری و اعتبارسنجی توسط خبرگان چهار سناریو با عناوین فاجعه، در آستانه فاجعه، ایستا و طلایی، به صورت توصیفی نام‌گذاری شد. به دلیل ارائه تصویری روشن از نتایج به دست آمده، سناریوهای تدوین شده به صورت خلاصه در جدول ۵ آمده‌اند.

جدول ۹. چهار سناریوی نهایی
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۱

علم نظمی												سناریو			
قیمت مسکن	سیاست‌های کلان	توانمندسازی تعاون	الگوی اشتغال	بیکاری	حکمرانی شهری	سرمایه‌گذاری در مسکن	فساد	منطقه آزاد	سرمایه‌گذاری برای کاهش فقر	نورم	فصلی کسب و کار	تولید راهبردهای ملی	مشارکت اجتماعی	سرمایه انسانی	عنوان سناریو
افزایش	تولید مشارکت	عزل	نامناسب	افزایش	بد	کاهش	افزایش	توسعه پایدار	کاهش	افزایش	عزل	کاهش مشارکت	افزایش	افزایش	فاجعه
افزایش	تولید مشارکت	عزل	ادامه روند فعلی	افزایش	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	توسعه پایدار	کاهش	افزایش	ادامه روند فعلی	کاهش	کاهش	ادامه روند فعلی	در آستانه فاجعه
افزایش	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	بد	افزایش	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	بهبود	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	افزایش	سوم
افزایش	مشارکت	ادامه روند فعلی	مناسب و دانش بنیان	کاهش	خوب	افزایش	افزایش	توسعه	افزایش	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	ادامه روند فعلی	افزایش	افزایش	چهارم

۱.۳.۵. سناریوی اول: سناریوی فاجعه در افق ۱۴۲۰

در این سناریو تمامی سطوح بررسی شده در ارتباط با فقر در بافت‌های ناکارآمد شهری مرتبط با نمونه مورد مطالعه، رو به افول و کاستی خواهد گذارد. این سناریو، بدترین سناریوی محتمل به شمار می‌آید. براساس نتایج حاصل از این سناریو، وضعیت ۱۵ سطح کلیدی با وضعیت ارتقا نیافتن، کاهش (مرتبط با عوامل مثبت)، افول، افزایش عوامل بد (عوامل منفی)، نبود شفافیت مواجه هستند؛ به این ترتیب، تمامی پیشران‌های استراتژیک و کلیدی در شرایط بحرانی کامل هستند و در آن‌ها سیستم هیچ علائم مثبتی از تحرک و پویایی نشان نمی‌دهد؛ البته وقوع چنین احتمال نامطلوبی، هم از نظر منطقی ضعیف است و هم از نظر ارزش محاسباتی. در عین حال، خروجی تحلیل داده‌ها نه تنها احتمال وقوع چنین پدیده‌ای در ارتباط با توانمندسازی و فقر بافت‌های ناکارآمد شهری آبادان را دور از ذهن نمی‌داند، بلکه در مقایسه با سایر سناریوها باورکردنی به نظر می‌رسد و از احتمال وقوع بیشتری نیز برخوردار است. در این سناریو، آبادان بیش از هر زمان دیگری با مشکلات اجتماعی و فرهنگی متعددی مواجه است که مهم‌ترین آن، شکاف فاحش طبقاتی خانوارهای آبادانی است. خانوارهایی که طی سالیان گذشته و بحران‌های مختلف اقتصادی کشور، بیشترین هزینه سبد مصرفی‌شان صرف پرداخت اجاره مسکن و کالاهای اساسی در نتیجه بالا بودن مستمر تورم شده است؛ به طوری که سیاست‌های حمایتی دولت با هدف خانه‌دار کردن دهک‌های پایین اقتصادی و ساخت مسکن اجتماعی نیز جوابگوی نیاز مسکن نبوده است. علاوه بر آن‌ها، خانوارهای مهاجری که در محل سکونت خودشان نتوانستند به شغل و درآمدی برسند، راهی آبادان شده‌اند. آن‌ها نیز از تهیه مسکن مناسب برای خود ناتوان هستند؛ بنابراین جذب مناطق زاغه‌نشین می‌شوند یا در سازه‌های بی‌دوام و کم‌متراز در بافت‌های درهم‌تنیده مناطق با حداقل برخورداری از خدمات شهری زندگی می‌کنند؛ در نتیجه شاهد تشدید تضاد فضایی در سطح شهر آبادان خواهیم بود که به ایجاد تنش شهری در این بافت‌ها منجر خواهد شد. در اینجا برای نشان دادن وضعیت سناریو به صورت مدل کارتوگرافی از تلفیق داده‌های مکانی و توصیفی در محیط GIS استفاده شده و ارزش‌گذاری نیز براساس روش AHP انجام گرفته است؛ بنابراین با توجه به نقشه ۹، سناریوی فاجعه و پوشش ۱۰۰ درصدی طبقه نامطلوب در

بافت‌های ناکارآمد آبادان، می‌توان این سناریو را «زوال حداکثری بافت‌های ناکارآمد شهری، افزایش گسترده فقر شهری و ناکارآمدی سیاست توانمندسازی ساکنین بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان» نامید.

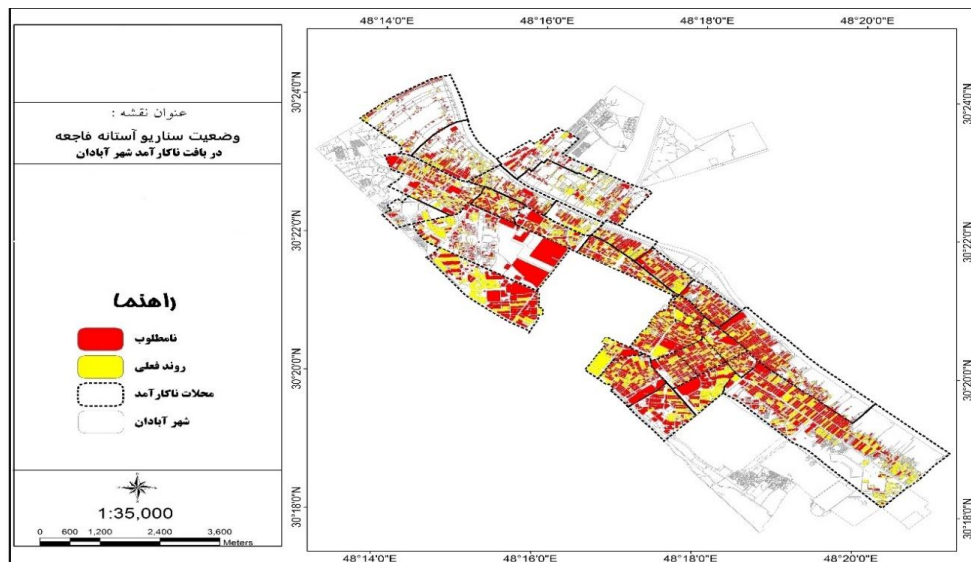
شکل ۹. وضعیت سناریوی فاجعه در بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۲.۳.۵. سناریوی دوم: سناریوی در آستانه فاجعه در افق ۱۴۲۰

براساس نتایج، در سناریوی دوم در هشت حوزه زوال و تباهی فراتر از وضع موجود به وقوع خواهد پیوست. در هفت حوزه نیز ادامه وضع موجود پی گرفته خواهد شد. وضعیت شناسایی در این سناریو، اندکی مناسب‌تر از وضعیت شناسایی شده در سناریوی نخست پژوهش (فاجعه) است. وجه برتری این سناریو، بسیار جزئی بوده و تنها در هفت حوزه ادامه فرایند و روند موجود است، اما در هشت حوزه همچنان کاهش، افزایش (عوامل منفی)، توسعه نیافتن، افزایش (عوامل منفی)، افول و نبود شفافیت ادامه خواهد داشت. پهنه این سناریو در بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان ۶۵/۹ درصد نامطلوب و ۳۴/۱ درصد روند فعلی حاکم است. براساس این سناریو، مدیریت محافظه‌کار و ضعیف بدون اندیشه

توسعه، رکود منطقه آزاد اروند، کاهش سرمایه‌گذاری برای کاهش فقر، نبود مشارکت اجتماعی، افزایش تورم، افزایش بیکاری، افول رونق تعاون، شفاف نبودن سیاست‌های کلان اقتصادی و افزایش قیمت مسکن به وقوع خواهد پیوست. ادامه روندهای فعلی نیز در حوزه‌های سرمایه انسانی فقرا، تدوین راهبردهای ملی، فضای کسب‌وکار، فساد، سرمایه‌گذاری در مسکن، حکمرانی خوب شهری و الگوی اشتغال به وقوع خواهد پیوست. این سناریو بیشتر متأثر از وضعیت الگوی اشتغال و مدیریت و حکمرانی خوب شهری است. سرمایه انسانی قشر فقیر به دلیل نبود آموزش باکیفیت تقویت نمی‌شود. به عبارت دیگر کارفرمایی دستمزد بیشتری به نیروی کار خود می‌دهد که بازدهی بیشتری داشته باشد و بیشتر تولید کند؛ بنابراین تولید بیشتر را کسی دارد که وارد دانشگاهی معتبرتر شده باشد یا دانش و مهارت بیشتری آموخته باشد. در این شرایط، افت وضعیت اقلیمی باعث رکود و افت کشاورزی خواهد شد و رکود کشاورزی نیز نرخ بیکاری را افزایش خواهد داد. افزایش نرخ بیکاری باعث افزایش فقر و در نتیجه افزایش مهاجرت‌ها به حاشیه خواهد شد. مدیریت به‌شدت متمرکز، باعث سیاست‌های به‌شدن نامتوازن منطقه‌ای خواهد شد و این سیاست‌ها باعث بی‌توجهی بیشتر به سیاست‌های تأمین مسکن اقشار کم‌درآمد می‌شود. از طرفی در زنجیره دیگر این شیوه مدیریت با حلقه ارتباطی نگاه بسیار بخشی‌نگر و ناعادلانه، علت ناهماهنگی و ناکارایی در مدیریت شهری است که این خود حلقه‌های بعدی یا پیامدهای بعدی مانند نبود حکمروایی خوب شهری، فقدان نظارت دستگاه‌های نظارتی هم بر محدوده شهر و هم بر اجرای طرح‌های شهری را ایجاد می‌کند که در نهایت به گسترش بیش از پیش و خودروی سکونتگاه‌های غیررسمی منتهی می‌شود. در این سناریو، گسترش فقر در بافت‌های شهری ناکارآمد و گسترش حاشیه‌نشینی به سرعت و روندی مبتنی بر گذشته (با سرعتی کمتر از سناریوی اول پژوهش) دور از انتظار نخواهد بود.

شکل ۱۰. وضعیت سناریوی آستانه فاجعه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۳.۳.۵. سناریوی سوم: ایستا (ادامه وضع موجود تا افق ۱۴۲۰)

این سناریو در شکل ۱۱ درباره وضعیت پهنه‌بندی توانمندسازی و گسترش فقر ترسیم شده است که ۱۰/۱ درصد از پهنه ناکارآمد شهر آبادان از لحاظ فقر شهری وضعیت نامطلوب دارد، ۷۸/۴ درصد از این پهنه روند فعلی را ادامه خواهد داد و ۱۱/۵ درصد وضعیت مطلوب دارد و تحقق توانمندسازی و کاهش فقر شهری در این مقدار انجام پذیرفته است؛ در نتیجه در سه حوزه روند زوال فراتر از وضع موجود ادامه خواهد یافت. حوزه‌های یادشده شامل سرمایه انسانی (بهداشت، تغذیه، آموزش)، حکمرانی خوب شهری و قیمت مسکن است. در ۱۰ حوزه ادامه روند فعلی محقق خواهد شد. در دو حوزه نیز شاهد بهبود وضعیت خواهیم بود که حوزه‌های بهبود شامل فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در مسکن است؛ مجموعه شرایطی که به نظر می‌رسد، اندکی شرایط را در مقایسه با وضع موجود ارتقا می‌دهد. درحقیقت به نظر می‌رسد، در این سناریو بهبود عمومی در دو حوزه فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در زمینه مسکن، به‌رغم ادامه روند فعلی در بیشتر حوزه‌ها، بتواند تا حدودی

مقوله فقر و توانمندسازی را در بافت‌های ناکارآمد شهری رو به بهبود حرکت دهد. از طرف دیگر، سرمایه‌گذاری در بخش مسکن از طریق سازوکارهای مختلف نظیر وام‌های بانکی مرتبط با نوسازی بافت فرسوده، بتواند روند سرمایه‌گذاری و توسعه توانمندسازی بافت‌های ناکارآمد را تا حدودی فراتر از روند جاری فعلی تقویت کند؛ البته نکته مهمی که در این زمینه و به واسطه تحقق سناریوی سوم رخ خواهد داد، ایجاد انگیزه مهاجرت، سکونت جمعیت کمتر برخوردار در حاشیه‌ها و بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان خواهد بود؛ جمعیتی که توان اقتصادی زیادی ندارد و به سکونت و ساخت مسکن ارزان‌قیمت (ناپایدار) تمایل دارد که خود می‌تواند موجب افزایش بیشتر بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان در آینده شود. وضعیت ایران در قالب این سناریو در شاخص‌های پاسخ‌گویی و حق اظهار نظر، ثبات سیاسی و نبود خشونت/تروریسم، کیفیت تنظیم‌کنندگی و حاکمیت قانون، درصد بسیار ناچیزی بهبود یافته است و کشور در دو شاخص اثربخشی دولت و مهار فساد تفاوت محسوسی را تجربه نکرده است. به‌رغم تلاش زیاد دولت‌ها در حوزه‌های مختلف و گاهی رسیدن به دستاوردهای قابل قبول و دفاع‌کردنی، همچنان تا نقطه مطلوب یعنی حکمرانی خوب فاصله زیاد و معناداری دارند.

شکل ۱۱. وضعیت سناریوی ایستا

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۴.۳.۵. سناریوی چهارم: سناریوی طلایی پژوهش در افق ۱۴۲۰

سناریوی توانمند بودن فقرای ساکن در بافت‌های ناکارآمد شهر آبادان است. در روش آینده‌پژوهی، هر سناریو مسیری را نشان می‌دهد؛ مسیری که برای قدم گذاشتن و حرکت در آن وجود لوازمی ضرورت دارد. مسیر سناریوی طلایی پژوهش حاضر نیز از این امر تبعیت می‌کند و پیش‌نیازهایی لازم دارد. با توجه به نتایج، مهم‌ترین این پیش‌نیازها در دو محور اجتماعی و اقتصادی خلاصه شده‌اند. در این راستا برای نیل به این سناریو یعنی توانمندسازی فقر موجود در بافت‌های ناکارآمد باید به سمت رونق اقتصادی و بهبود عوامل اجتماعی از سطح ملی تا منطقه‌ای و محلی حرکت کرد. برای به وقوع پیوستن این سناریو باید شاهد رشد اقتصادی پایدار و مناسب بود، که این رشد تنها با ایجاد تحول در بهره‌وری نیروی انسانی فقرا امکان‌پذیر است. افزایش سرمایه انسانی فقرا زمینه را برای کاهش نابرابری فراهم می‌کند و به این ترتیب فقرا به‌طور مستقیم منتفع می‌شوند.

پوشش سناریوی طلایی در بافت‌های ناکارآمد شهر آبادان با ۱۰/۱ نامطلوب، ۳۱/۹ ادامه روند فعلی و ۵۸ درصد روند مطلوب خواهد بود. در سناریوی چهارم، تغییر عملکرد متغیرهای کلان سیاسی (سیاست‌های کلان)، متغیرهای اقتصادی (کاهش بیکاری، ارتقای الگوی اشتغال، توسعه فضای کسب‌وکار، توسعه منطقه آزاد اروند)، ارتقای متغیرهای عملکردهای اجتماعی (سرمایه‌گذاری برای کاهش فقر و مشارکت اجتماعی) و در سطح خرد توسعه حکمرانی خوب شهری می‌تواند باعث ارتقای عملکرد توانمندسازی و کاهش فقر در بافت‌های ناکارآمد منطقه مورد مطالعه شود. مطابق با وضعیت این سناریو قیمت مسکن و فساد (در سطوح مختلف) همچنان در حال افزایش است. در ارتباط با مقوله قیمت مسکن باید خاطرنشان کرد که افزایش قیمت زمین و مسکن (در سطوح منطقی و نرمال) لازم است افزایش یابد تا سازوکارهای عرضه و تقاضا و جذابیت برای سرمایه‌گذاری در این بازار همچنان ادامه یابد. نکته بسیار بااهمیت در ارتباط با این سناریو، مقوله فساد است؛ یعنی توسعه توانمندسازی بافت‌های فرسوده و کاهش فقر در این محدوده‌ها، هرچند بتواند در کوتاه‌مدت با وجود فساد ادامه یابد، اما به‌طور قطع فساد به‌عنوان پدیده‌ای پیش‌رونده در بلندمدت دستاوردهای هرگونه توسعه‌ای را در خود خواهد بلعید و نمی‌توان با وجود فساد به

توسعه به‌عنوان فرایندی پایدار اندیشید. براساس نتایج این پژوهش، در افق بیست سال آینده نقش عوامل کلان اقتصادی در توانمند شدن فقرای شهری بسیار پررنگ‌تر خواهد بود؛ برخلاف نتایج پژوهش‌های مشابه که عوامل محلی در این زمینه تأثیرگذار دانسته‌اند؛ چراکه بدون اصلاح سیاست‌های کلان اقتصادی و اجتماعی توانمندسازی درعمل با شکست مواجه می‌شود.

شکل ۱۲. وضعیت سناریوی طلایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

آینده‌نگاری توانمندکردن ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد، حوزه‌ای است که نتایج آن کاربرد زیادی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های مربوط به کاهش فقر و رسیدن به توسعه پایدار دارد. درواقع، استفاده از آینده‌نگاری و نتایج آن در برنامه‌ریزی‌های بلندمدت و راهبردی و حتی برنامه‌ریزی‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت برای مبارزه با فقر افسارگسیخته، باعث می‌شود که منفعلانه به سمت آینده پیشروی نشود و با آگاهی نسبی از اوضاع و شرایط، آینده فقرا ساخته شود. پژوهش حاضر در زمینه آینده‌نگاری کاهش فقر شهری و افزایش کیفیت زندگی در بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان است؛ زمینه‌ای که تاکنون به صورت جدی مطالعه نشده

است. با توجه به اینکه در شرایط فعلی وضعیت فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد نفت شهر آبادان وضعیت مطلوبی ندارد، تلاش برای بهبود این وضعیت درخور توجه است. شناسایی، تحلیل و فهم نیروهای پیشران، کلان‌روندها و روندهایی که مؤثر بر آینده توانمندسازی فقرا و کاهش فقر شهری هستند، برای دریافت نمایی کلی از آینده در حال ظهور ضروری است. امروزه تغییرات سریع‌تر به وقوع می‌پیوندد. در این پژوهش چهار سناریو محتمل به دست آمد و سناریوهای ممکن و مطلوب با اتکا بر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کلان، به ترتیب می‌توانند باعث ارتقای عملکرد توانمندسازی و کاهش فقر در بافت‌های ناکارآمد منطقه مورد مطالعه شوند.

در تمامی سناریوهای یادشده، وضعیت دو شاخصه عمده فساد و قیمت مسکن به سمت افزایش منفی پیش خواهد رفت. در ارتباط با مقوله فساد به نظر می‌رسد، حتی خوش‌بینانه‌ترین تحلیل‌ها هم گونه‌ای از مدیریت در حوزه سیاسی-اقتصادی فارغ از فساد را پیش‌بینی نمی‌کنند؛ امری که دارای ریشه‌های قوی ساختاری در کشور است و برخورد با آن به عزم و اراده‌ای خارج از سیستم کنونی نیاز دارد. فساد، عامل حکمرانی ضعیف است. این پدیده باعث تحلیل رفتن محیط سرمایه‌گذاری می‌شود. چنین پدیده‌ای هزینه‌های بسیار زیادی را بر اقشار فقیر جامعه که منابع کمتری برای پرداخت رشوه دارند، تحمیل می‌کند. در مرتبه بعدی، مقوله قیمت مسکن همچنان در تمام سناریوها رو به رشد و افزایش بوده است؛ امری که قابلیت تفسیر دوگانه دارد: نخست، رشد منطقی قیمت مسکن در شرایط رونق اقتصادی مثبت و حتی ضروری است؛ افزایش قیمتی که انگیزه سرمایه‌گذاری در این بخش را ایجاد می‌کند. از طرف دیگر، رشدهای افسارگسیخته این بخش آن‌گونه که در سال‌ها و دهه‌های اخیر روی داده است، انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش ساختوساز، نگهداری، بهسازی و نوسازی و در مجموع توانمندسازی در این حوزه را به انگیزه دلالتی و معامله‌گری تقلیل می‌دهد؛ فرایندی مضر و مخالف با اهداف کاهش فقر و توانمندسازی بافت‌های ناکارآمد آبادان که باید از آن جلوگیری شود. یکی از ابعاد مهم استراتژیک مرتبط با این سناریوها، توسعه حکمرانی خوب شهری، به‌عنوان متغیری محلی، اما به‌شدت تأثیرگذار بر فرایند توانمندسازی فقر بافت‌های ناکارآمد شهری است؛ زیرا حکمرانی شهری با اعمال

سیاست‌های واقع‌بینانه و منصفانه در حوزه بافت‌های ناکارآمد، همراهی و هماهنگی ساکنین و متولیان توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد را هماهنگ می‌کند.

مهم‌ترین پیشنهادهای پژوهش عبارت‌اند از:

- ایجاد شرکت‌های کسب‌وکار اجتماعی در این بافت‌ها (درآمد این شرکت‌ها با تأثیرگذاری بر جامعه‌ای همراه است که در آن کار می‌کنند. این شرکت‌ها سازمان‌های مردم‌نهاد و بنیادهای بشردوستانه نیستند)؛

- افزایش بودجه و شبکه‌سازی در اجرای کامل برنامه ملی بازآفرینی شهری در برنامه هفتم توسعه؛

- حمایت از تولید و بسترسازی برای تولید ملی با دید بلندمدت. به‌طور قطع، در کشوری که تولیدات فراوان و باکیفیت باشد، نه تنها مشکل بیکاری حل می‌شود، بلکه فراوانی کالا به کاهش نرخ‌ها و در نتیجه کاهش رشد فقر نیز می‌انجامد؛

- مقابله با رشد زیاد تورم، اصلی‌ترین راهکار دولت برای حمایت از توانمندسازی ساکنین فقیر بافت‌های ناکارآمد در افق کوتاه‌مدت و حتی بلندمدت است.

- استفاده از پتانسیل شغلی پتروشیمی‌ها و منطقه آزاد اروند و همچنین گردشگری پزشکی برای کاهش بیکاری؛

- توسعه منطقه آزاد اروند و تلاش برای خلق محیط‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی مناسب برای زندگی و کار و جذب سرمایه‌گذاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی؛

- توسعه حکمروایی الکترونیک بین شهرداری‌ها و فرمانداری‌های آبادان برای ایجاد یک شهر همگرا؛

- قوانین و مقررات مالی و اداری با دیدی پیشگیرانه و سپس با نگاه مبارزه با فساد اصلاح و بازبینی شده و فرایندهای انجام امور به شکل شفاف و جامع تدوین شوند؛

- کنترل نقدینگی، ثبات اقتصاد کلان، کاهش تورم، افزایش ساخت و ساز و اعمال پایه‌های مالیاتی در بخش مسکن می‌تواند به ایجاد آرامش در بازار مسکن و تأمین مسکن برای کم‌درآمدهای ساکن در این بافت‌ها منجر می‌شود.

کتابنامه

۱. بلانچارد، کن. و جان کارلوس. و آلن راندولف. (۱۹۹۶) "مدیریت تواناسازی کارکنان"، مهدی ایران نژاد پاریزی، تهران، انتشارات مدیران، چاپ دوم.
۲. بزرگوار، علیرضا، زیاری، و کرامت الله، تقوایی، مسعود. (۱۳۹۶) سنجش مکانی پهنه‌های فقر شهری در شهرهای جدید) مورد مطالعه: شهر جدید هشتگرد، فصلنامه علمی - پژوهشی مجلس و راهبرد، دوره 5-27، ص ۹۲، شماره، ۲۴.
۳. بانک جهانی (۱۳۸۱) "گزارش توسعه جهانی ۲۰۰۰-۲۰۰۱ مبارزه با فقر" (ترجمه سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور و دیگران)، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
۴. بمانیان، محمدرضا، و رضایی راد، هادی، منصور رضایی، مجید. (۱۳۹۰) "ارزیابی خصیصه های اقتصادی در شناسایی گستره های فقر شهری با استفاده از تکنیک Delph و AHP شهر کاشمر"، فصلنامه ی مدیریت شهری، دوره ۹، شماره ویژه نامه، ص ۱۶۶-۱۵۳.
۵. پوراحمد، احمد، و کلاتتری خلیل آباد، حسین. (۱۳۸۴) "فنون و تجارب برنامه ریزی و مرمت بافت تاریخی شهرها"، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۶. حیدرمنش، شیلان، و صابری، حمید، اذانی، مهری، گندمکار، امیر. (۱۴۰۱) "تحلیل پراکنش فقر شهری در بافت‌های ناکارآمد با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: نفت شهر آبادان)". "مطالعات ساختار و کارکرد شهری 33-7, 9(32)
۷. خیرالدین، رضا، و صلاحی مقدم، علیرضا. (۱۴۰۰) "توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی با گذر از رویکرد نیازمنا به دارایی مبنای (موردکاوی محله فرحزاد تهران)". "فصلنامه برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای. 58-29, 6(17)
۸. خان محمدی، عصمت، سرور، رحیم، استعلاجی، علیرضا. (۱۴۰۰) "تدوین سناریوهای آینده اسکان غیررسمی پهنه جنوبی حریم کلانشهر تهران" فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، دوره ۱۱، شماره ۳، شماره پیاپی ۴۳،
۹. روستایی، شهریور، زاد ولی، فاطمه، زاد ولی خواجه، شاهرخ. (۱۳۹۴) "تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در مناطق حاشیه نشین نمونه موردی: مناطق حاشیه نشین شمال شهر تبریز"، فصلنامه برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، دوره ۱، شماره ۱، ص ۱-۲۶.

۱۰. رضایی، محمدرضا، و علیان، مهدی، و خاوریان، امیررضا. (۱۳۹۳) "شناسایی و ارزیابی گستره‌های فضایی فقر شهری در شهر یزد، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی"، دوره ۴۶، شماره ۳، ص ۶۹۵-۶۷۷.
۱۱. زبردست، اسفندیار، و رضانی، راضیه. (۱۳۹۵) "سنجش فقر شهری و ارتباط آن با دسترسی به خدمات شهری در شهر قزوین، نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی"، دوره ۲۱، شماره ۲، ص ۵۴-۴۵.
۱۲. زاهدی، شمس‌السادات، و نجفی، غلامعلی. (۱۳۸۵) "بسط مفهومی توسعه پایدار" فصلنامه مدرس، سال دهم، شماره ۴، پیاپی ۴۱ دوره زمستان
۱۳. شادی‌طلب، ژاله، وهابی، معصومه، و رمزیار، حسن. (۱۳۸۴) ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی فقر و نابرابری در ایران، فقردرآمدی فقط یک جنبه از فقر زنان سرپرست خانوار. رفاه اجتماعی، شماره ۱۷ صص ۲۴۸-۲۲۷
۱۴. شماعی علی، و پوراحمد، احمد. (۱۳۸۴) "بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، تهران"، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۵. شاطریان، محسن، محمدی، اکرم، مومن بیک، زهرا. (۱۳۹۶) "بررسی تاثیر معیارهای اجتماعی و کالبدی بر توانمندکردن محلات شهری (مطالعه‌ی موردی: محله‌ی بازار شهر کاشان)"، برنامه ریزی فضایی (جغرافیا) «بهار ۱۳۹۶ - شماره ۲۴ ۱۶.
۱۶. صالحی امیری، سیدرضا، خدایی، زهرا. (۱۳۹۰) "ویژگی‌ها و پیامدهای اسکان غیررسمی و حاشیه نشینی شهری نمونه موردی: کلان شهر تهران"، بررسی مسائل اجتماعی ایران سال اول پاییز ۱۳۸۹ شماره ۳
۱۷. عیسی زاده، اسماعیل، پریزادی، طاهر، عیسی زاده، وحید. (۱۴۰۱) "توانمندسازی محلات دارای فقر شهری (مطالعه موردی: محله‌ی اسماعیل آباد، منطقه ۱۹ شهرداری تهران)، فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی، دوره ۲۶، شماره ۸۱
۱۸. نارایان، پارکر، دیپا. (۱۳۹۴) "توانمندسازی و کاهش فقر (کتاب مرجع بانک جهانی)"، ترجمه: فرزام پوراصغر سنگاچین و جواد رضانی، تهران: وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
۱۹. معیدفر، سعید. (۱۳۹۴) "طراحی مدل توانمندسازی و ایجاد اشتغال برای اقشار متوسط و کم درآمد جامعه با تکیه بر مشاغل خانگی و تعاونی‌ها"، طرحی برای موسسه کار و تأمین اجتماعی.

۲۰. موحد، علی، ولی نوری، سامان، حاتمی نژاد، حسین، زنگانه، احمد، کمانرودی کجوری، موسی. (۱۳۹۵) "تحلیل فضایی فقر شهری در کلانشهر تهران"، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، سال ۱۹-۳۶ ص (، ۱۵ پیاپی) شماره، ۴

21. Ahmed, Z., Wasif Zafar, M., Danish, S.A. (2020), Linking urbanization, human capital, and the ecological footprint in G7 countries: An empirical analysis, Journal Pre-proof: 53-1
22. Abdirahman Osman Gaas, Empowering the Poor towards Sustainable Development—A Case Study of Self-Help Group Approach in Somaliland, Journal of Social Sciences Vol.7 No.11, November 14, 2019
23. Conger, J. Rabindra, N, and H. Kanungo (1998). "The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice". Academy of Management Review. vol. 13, No 3. pp. 41-782.
24. Eko Prasetyo, Partono Thomas(2021), A Simple Mitigation Model of Poverty Reduction in Indonesia, Journal of Business and Management Vol.9 No.6, November 3, 2021
25. Foy, N. (1997). "Empowering People at Work". Cambridge: Gower
26. Ian C. Filakati, (2022), Economic Growth and Its Pro-Poorness in Zambia 2006-2015: To What Extent, Theoretical Economics Letters Vol.12 No.2, April 2, 2022. DOI: 10.4236/tel.2022.122023
27. Narayan, D; Chambers, R; Shah, M and Petesch, P (2000) Voices of the Poor, Crying out for Change. Published by Oxford University Press for the World Bank
28. Narayan, D; Patel, R; Schafft, K; Rademacher, A and Koch-Schulte, S (1999) Voices of the Poor, Volume I, Can Anyone Hear Us? Poverty Group, PREM World Bank, December 1999.
29. Schoell, W. Dessler, G. & Reinecke, J. (1993). "Introduction to Business". Allyn & Bacon: USA.
30. Spreitzer, G. M., (1995), "Psychological Empowerment In the Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation". The Academy of Management Journal, Vol. 38, No. 5, pp1442- 1465.
31. Sjoblom Disa and, Krishna Anirudh, Ruth, A Inclusion and Local Elected Governments: The Panchayat Raj System in India." Social Development paper37.world Bank, South Asia Region, Social Development unit, Washington, D.c
32. Thomas, Kenneth, W., Betty, A. Velthouse, (1990), "Cognitive Elements of Empowerment: An Interpretive Model of Intrinsic Task Motivation", Academy Of Management Journal, Vol.15, No.4, pp 666-681.
33. World Bank .(2001) World Development Report 2000-2001 Fighting Poverty (translation by the Country Management and Planning Organization and others), first edition, Tehran, Publications of the Country Management and Planning Organization .